

Ivo Glavaš

Istarska 80
HR - 22000 Šibenik

Prethodno priopćenje / Preliminary communication

Primljen / Received: 17. 2. 2022.

Prihvaćen / Accepted: 6. 7. 2022.

UDK / UDC: 725.96(497.581.2Šibenik)"14"

DOI: 10.15291/aa.4067

Još o fortifikacijskoj strukturi *strada del soccorso* u Šibeniku

Additional Remarks on the Fortification Structure of "Strada del Soccorso" in Šibenik

SAŽETAK

U radu se govori o srednjovjekovnoj mletačkoj fortifikacijskoj strukturi pod povijesnim nazivom *strada del soccorso*, koja je služila za dostavu vojne pomoći u šibenski kaštel Svetog Mihovila, ali i mogućem ponovnom preuzimanju kaštela od neprijatelja. *Strada del soccorso* u Šibeniku formirana je najkasnije za mandata kneza Jakopa Pesara (1423. – 1425.) u obliku dvaju paralelnih bedema, i od kaštela vodi okomito prema obali. U literaturu se za šibensku *stradu del soccorso* uvukao pogrešan naziv dvostruki (dvojni) bedem za koji nema povijesnog opravdanja u izvorima jer je pravilan hrvatski termin put spasa. *Strada del soccorso* u Šibeniku gotovo je trideset godina starija od opisa te fortifikacijske strukture u Albertijevu traktatu, a oko šezdeset od traktata Francesca di Giorgia. Usporedivi primjer jest onaj u kaštelu u Bresciji, koji doživljava graditeljske promjene u prvoj polovini 16. stoljeća. Detaljan opis i funkciju *strade del soccorso* na primjeru Brescije daje vojni inženjer Bonaiuto Lorini koji je autentičan izvor za razumijevanje tog problema, jer je krajem 16. stoljeća sudjelovao u ojačavanju kaštela.

Ključne riječi: *strada del soccorso*, dvostruki bedem, kaštel Svetog Mihovila, fortifikacijska struktura, traktatisti, Brescia, Bonaiuto Lorini

ABSTRACT

The paper focuses on the medieval Venetian fortification structure known under the historical name of *strada del soccorso*, which was used to provide military assistance to the Šibenik castle of St Michael and possibly to recapture the castle from the enemy. The *strada del soccorso* in Šibenik was built during the rule of Count Jacopo Pesaro (1423-1425) at the latest, in the form of two parallel ramparts, and descends from the castle vertically towards the coast. In scholarly literature, it has been mistakenly referred to as the "double rampart," but there is no historical justification for it in the sources, because the correct translation is "assistance route." The *strada del soccorso* in Šibenik is almost thirty years older than its description in Alberti's treatise, and about sixty years older than that by Francesco di Giorgio. A comparable example is the *strada del soccorso* in the castle of Brescia, which underwent structural changes in the first half of the 16th century. A detailed description and function of the Brescian example has been supplied by the military engineer Bonaiuto Lorini, who is an authentic source for understanding this issue, since he participated in the reinforcement of the castle at the end of the 16th century.

Keywords: *strada del soccorso*, double rampart, castle of St Michael, fortification structure, treatise authors, Brescia, Bonaiuto Lorini

Uvod

Strada del soccorso, koja se u literaturi uporno naziva dvostrukim (dvojnim) bedemom, kao dio fortifikacijskog sustava kaštela Svetog Mihovila u Šibeniku formirana je najvjerojatnije najkasnije u doba mandata šibenskog gradskog kneza Jakopa Pesara (1423. – 1425.). O tome je svjedočio danas izgubljeni grb mletačke plemićke obitelji Pesaro koji se nalazio na početku *strade del soccorso*, iznad glavnog ulaznog portala nekad na samoj obalnoj crti Šibenika.¹ Šibenska *strada del soccorso* izgrađena je u formi dvaju paralelnih bedema, od kojih je jedan bedem bio već postojeći, a drugi je samo sagrađen paralelno s njim. Oba bedema *strade del soccorso* spuštaju se od šibenskog kaštela Svetog Mihovila okomito u smjeru obale pravcem istok-zapad (sl. 1). *Strada del soccorso* dvjema kulama, s velikim gotičkim ulaznim portalima, podijeljena je u dva dijela: donji, koji je dug oko 40 metara i gornji, znatno kraći i neusporedivo strmiji, kojim se kamenim stubama uklesanim u stijenu ulazi u prostor kaštela Svetog Mihovila. Povijest, razvojne faze, današnje stanje i smjernice za konzervatorsko postupanje pri obnovi *strade del soccorso* u novije vrijeme razmjerno su dobro obrađeni u literaturi. Prvi je o tome 1995. u svojoj magistarskoj radnji o šibenskim fortifikacijama pisao Josip Čuzela, koji u znanstvenu literaturu uvodi termin dvostruki bedem, donosi povijesnu kronologiju nastanka i postavlja osnovnu tezu o funkciji.² Nakon njega tog se pitanja 1999. godine vrlo načelno dotiče Danko Zelić u svojoj doktorskoj radnji o urbanizmu srednjovjekovnog Šibenika, u okviru rasprave o radovima na šibenskim fortifikacijama nakon 1412. godine.³ Problem *strade del soccorso* ponovno 2016. godine otvara Ivo Glavaš koji, u okviru šire rasprave o šibenskim fortifikacijama, u osnovnim crtama analizira komparativni primjer *strade del soccorso* u Bresciji pod mletačkom vlašću,⁴ da bi konačno 2019. godine rad o toj temi objavili Darka Bilić, Krasanka Majer Jurišić i Josip Pavić.⁵ Rad Bilić, Majer Jurišić i Pavić pod nazivom „Dvostruki bedem u Šibeniku – funkcija, valorizacija i prezentacija” zapravo je dosad jedini sveobuhvatni rad posvećen temi šibenske *strade del soccorso*. Rad u najvećem dijelu predstavlja konzervatorsko-restauratorski elaborat Hrvatskog restauratorskog zavoda izrađen u studenome 2018. godine pod nazivom „Šibenik, dvostruki bedem (gradske zidine u Docu). Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja”.⁶ Autori rada bili su dio znanstveno-stručnog tima koji je izradio konzervatorsko-restauratorski elaborat. Iako se nakon objave tog rada Bilić, Majer Jurišić i Pavić činilo da je problem šibenske *strade del soccorso* znanstveno potpuno jasan, a rasprava zaključena, glavna pitanja oko kronologije, uloge i značenja *strade del soccorso* u okvirima mletačkog fortifikacijskog graditeljstva ostala su i dalje otvorena. Cilj ovog rada jest pokušati pojasniti te probleme, ne šireći temu na specifična konzervatorska i restauratorska pitanja stanja i prezentacije *strade del soccorso*, koja predstavljaju zasebno područje stručnog, pa i znanstvenog interesa.

O funkciji, izvorištima i traktatistima

Funkcija šibenske *strade del soccorso*, prema dosadašnjim spoznajama, čini se fortifikacijski posve jasna. Služila je za dostavu pomoći u ljudstvu i opremi u kaštel Svetog Mihovila pa je naziv *strada del soccorso* koji se nalazi na novovjekovnim prikazima kaštela Sv. Mihovila i Šibenika terminološki posve pravilan.⁷ Poslije ćemo pokazati da je *strada del soccorso* imala još jednu funkciju. O njezinoj funkciji jasno nam govori dužd Tomas Mocenigo u svojim napatcima od 27. srpnja 1421. godine. Dvojici mletačkih sindika koje je poslao u Dalmaciju i Albaniju dužd Mocenigo nalaže (među ostalim) o čemu će pričati sa šibenskim gradskim knezom, i dalje piše: *Et ideo solicitabitur dictum comitem, ut sit sollicitus ad faciendum compleri castrum predictum et viam predictam, per quam intrari possit castrum predictum a parte ma-*

1.
Pogled na kaštel Svetog Mihovila
sa *stradam del soccorso*
(foto: S. Ferić)

View of the castle of St Michael with
the *strada del soccorso*

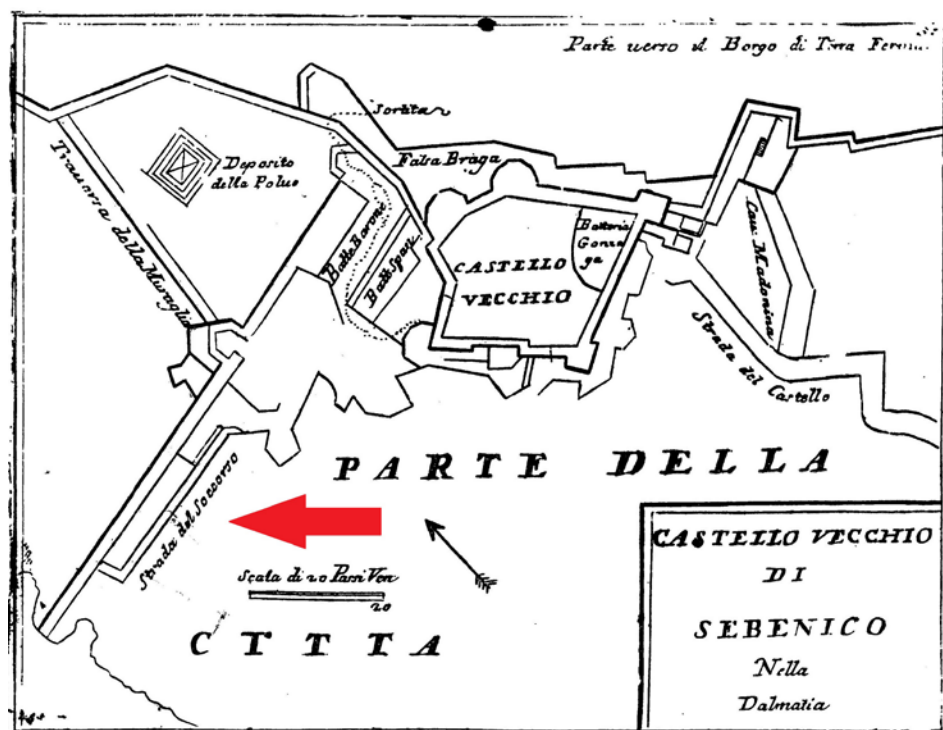

*rine pro securitate status nostri in terra predicta.*⁸ Prema tome, nema nikakve sumnje čemu je trebala poslužiti ta *via marina*, kako se dužd Mocenigo izrazio – sigurnosti Venecije na prostoru Šibenika i Dalmacije.

Vjerojatno je povijesno najpoznatiji slučaj strategijskog povezivanja utvrđenog grada ili njegova kaštela s morem tzv. dugi zid koji je od sredine 5. st. prije Krista u duljini od oko šest kilometara povezivao atensku akropolu s vojnom lukom u

2.
Coronellijev crtež šibenskog kaštela Svetog Mihovila sa *stradam del soccorso* (izvor: PIETRO MARCHESI /bilj. 23/, 141, sl. 137)

Coronelli's drawing of the Šibenik castle of St Michael with the *strada del soccorso*

Pireju.⁹ S vremenom su Atenjani sagradili još nekoliko zidova koji su povezivali Pirej, ali i obližnji Faleron s atenskom akropolom. Sve je to opisano u pisanim antičkim izvorima i dokumentirano na terenu. Namjera Atenjana kao primarno pomorske sile bila je jasna – sigurna i trajna povezanost sa svojom strategijskom vojnom lukom.

Srednjovjekovlje ne nudi neke povijesne opise takve fortifikacijske strukture pa ćemo se okrenuti najranijim renesansnim traktatistima u potrazi za objašnjenjem fenomena. Tako na samom kraju srednjeg vijeka, 1452. godine, u svojem kapitalnom djelu *De re aedificatoria* Leone Battista Alberti prvi traktatist nakon rimskog pisca Vitruvija piše: *La fortezza bisogna che abbia sopra ogni altra cosa strade diritte, & espeditte, donde si possa soccorrere addosso a i nimici, a Cittadini, & a suoi Terrazzani, se per alcuna seditione, or perfidia bisognasse. Et che è si possa metter dentro aiuti, & dei suoi, e dei Forestieri liberamente, & per terra, & per Fiume, Lago, o Mare.*¹⁰ Treba zapaziti da Alberti u svojem djelu piše isključivo o cesti kao graditeljskoj strukturi u fortifikacijskoj funkciji. Francesco di Giorgio Martini oko 1482. godine u svojem glavnom djelu *Trattato di architettura civile e militare* kad govori o tome što sve treba imati tvrđava na visokom četvrtom mjestu po važnosti bilježi: *La quarta che abbia il soccorso sicuro, sichè senza grande difficoltà non possa essere tolto, come nella seconda parte in più modi dimonstrarò.*¹¹ Kako je Francesco di Giorgio Martini bio i vojni inženjer koji je aktivno sudjelovao u gradnji tvrđava, posebno u južnoj Italiji, to je svoje teoretsko razmišljanje pojačao primjerima.¹² U svojem traktatu opisao je projekte koje je radio za urbinskog vojvodu Federica da Montefeltra za tvrđavu u Cagliju i tvrđavu Rocca del Sasso di Monte Feltr. Tim je projektima na neki način pojasnio što je mislio pod terminom *soccorso sicuro*. Na primjeru tvrđave u Cagliju to je *soccorso coperto* koji iz tvrđave vodi u udaljenu kulu od nje odvojenu, a na primjeru tvrđave Rocca del Sasso di Monte Feltr to je zaštićeni prolaz koji prolazi središtem tvrđave i povezuje dvije kule na suprotnim stranama tvrđave.¹³ Međutim, ništa od toga ne bismo mogli karakterizirati kao

fortifikacijsku strukturu *strada del soccorso*, jer je na primjeru tvrđave Rocca del Sasso di Monte Feltrino na crtežu Francesca di Giorgia vidljivo da je riječ o sigurnom povezivanju kula unutar tvrđave.¹⁴ Takvo povezivanje kula unutar tvrđave prolazima nastavlja se i u doba novovjekovnih fortifikacija, što se najbolje vidi na primjeru Castelnuova u Padovi koji je građen početkom 16. stoljeća.¹⁵ Slična je situacija i u Bergamu gdje se utvrđeni grad u 16. stoljeću povezuje s tvrđavom San Vigilio pomoću fortifikacijske strukture koja se na Coronellijevu crtežu naziva *strada coperta*.¹⁶ Kako smo vidjeli, to također nije na tragu onoga što Leone Battista Alberti podrazumijeva pod *strada del soccorso*. Pritom posebnu pozornost treba obratiti na kronologiju koja je pri objašnjenju ove fortifikacijske strukture presudna. Naime, *strada del soccorso* u Šibeniku gotovo je trideset godina starija od Albertijeva traktata, a oko šezdeset od traktata Francesca di Giorgia. U djelima obojice traktatista ne postoji ni naznaka da su poznavali bilo koji postojeći oblik *strade del soccorso*, pa tako ni onaj u Šibeniku. Zbog toga je jako teško na bilo koji način unatrag povezivati ili stavljati u kontekst renesansne traktatiste, od kojih je Francesco di Giorgio Martini vjesnik novovjekovnih bastionskih fortifikacija, s fortifikacijskim fenomenima koji dokumentirano postoje još u srednjovjekovlju. Posebno je problematično tipična pomoćna vrata (*postierla*, *postern*, *sally port*), za iznenadni napad na neprijatelja na tvrđavama i bedemima od srednjeg do ranog novog vijeka, dovoditi u vezu s funkcijom *strade del soccorso*.¹⁷ U ranom novom vijeku koncepcija fortifikacija dramatično se mijenja, grade se niski bastioni, a preferira se obrana po dubini što će od 17. stoljeća postati obrambeni standard. Pomoćna vrata u toj koncepciji služe i za iznenadni napad na neprijatelja sa strane koju ne očekuje i ne vidi jer su takva vrata smještena obično u boku bastiona, a tijekom 16. stoljeća u tzv. uhu bastiona.¹⁸ Također je potrebno naglasiti da se u povijesnim izvorima šibenska *strada del soccorso* prvi put na takav način spominje u relaciji šibenskog kneza Agostina Mora pred mletačkim Senatom od 4. srpnja 1575. godine. Knez u izvješću piše: ... *vi si ritrova similmente una traversa nel borgo alla marina appresso il soccorso del Castel Vecchio...*¹⁹ Dakle, knez Moro *soccorso* izravno povezuje s kaštelom Svetog Mihovila. Svi ostali podatci o nazivu te fortifikacijske strukture povezani su s povijesnim crtežima Šibenika i tvrđave Svetog Mihovila, s tim da na najstarijim crtežima Šibenika, kao što je karta Matea Pagana, nema naznake postojanja *strade del soccorso*.²⁰ Od svih novovjekovnih crteža Šibenika samo u djelu Vincenza Coronellija s kraja 17. stoljeća *Parte delle Fortezze della Serenissima Republica di Venetia* pronalazimo poblizi opis *strade del soccorso: Il Castello Vecchio di Sebenico ritrovarsi sopra un colle entro della Citta Medesima situato, e con una scalone che porta al Porto, da quella parte puo ricevere gli opportuni soccorsi...*²¹ Coronelli jasno kaže da je *strada del soccorso* zapravo stubište koje vodi u luku i preko kojeg kaštel Svetog Mihovila u slučaju potrebe može dobiti pomoć. To je najprecizniji opis funkcije *strade del soccorso* u povijesnim izvorima koji treba biti prvi izvor podataka o funkciji te fortifikacijske strukture šibenskog kaštela Svetog Mihovila. Treba napomenuti da je sve donedavno bio poznat samo jedan Coronellijev crtež šibenskog kaštela Svetog Mihovila na kojem je izravno naznačena *strada del soccorso* (sl. 2).²² Između prvog podatka dužda Tomasa Moceniga, o onome što on zove *via marina*, do Coronellijeva preciznog opisa razmak je od više od dva i pol stoljeća stalnog korištenja *strade del soccorso*, koja na posve jednak način postoji i u fazi presudnih mletačko-osmanskih ratova u drugoj polovini i pred kraj 17. stoljeća. Da zaključimo, *strada del soccorso* utvrđeni je put kojim posada kaštela izvan utvrde može dobiti pomoć. To ni u kojem slučaju nisu zatvorene ili otvorene komunikacije između istaknutih fortifikacijskih točaka (kula, bastiona) u utvrđenju ili tzv. pomoćna vrata, jer je u obama slučajevima riječ o posve drukčijoj fortifikacijskoj funkciji.

Bonaiuto Lorini, Brescia i Šibenik (... esso si potrà non solo difendersi, e conservarsi, ma ricever soccorsi... e con quello poi ripigliare la Città)

Primjer *strade del soccorso* usporediv po izgledu, funkciji i kronologiji nastanka sa šibenskim jest *strada del soccorso* u kaštelu u Bresciji (sl. 3). Da je to upravo tako, više je nego jasno kad se pročita traktat vojnog inženjera Bonaiuta Lorinija pod naslovom *Le fortificationi* koji je u pet knjiga prvi put tiskao u Veneciji 1596. godine. Nešto poslije Lorini je dopunio i proširio svoj rad šestom knjigom i sve ponovno tiskao 1609. godine u Veneciji kako je sam u podnaslovu napisao *corrette e ampliate di tutto quello che mancava per la loro compita perfettione*. Bonaiuto Lorini rodio se oko 1540. godine u Firenci gdje je naukovao za vojnog inženjera, a nakon toga je bio u španjolskoj službi u Flandriji.²³ Godine 1581. prelazi kao vojni inženjer u službu Venecije i radi na ojačavanju mletačkih tvrđava i gradova na *terrafermi* i Levantu. Lorini je tipični vojni inženjer – graditelj koji rješava praktične probleme fortifikacija *alla moderna* i kao takav je za ovu temu najvažniji povijesni izvor. Pogotovo stoga jer je Lorini kao inženjer sudjelovao u ojačavanju kaštela u Bresciji pod vodstvom glasovitog Giulija Savorgnana, koji je odlukom mletačkog Senata 5. lipnja 1587. godine postao *soprintendente general di tutte le fortezze del Stato nostro, così da terra, come da Mar*.²⁴ Sačuvan je i Lorinijev crtež novosagrađenih bastionskih ojačanja srednjovjekovnog kaštela u Bresciji.²⁵ Lorini u svojoj knjizi o fortifikacijama jasno razlikuje različite izlaze i puteve na fortifikacijama pa tako imenuje *strade e sortite coperte, strade coperte* i slično. Za svaki fortifikacijski termin kojim se koristi daje jasan opis čemu služi i jasno ih razlikuje. Na posebno mjesto Bonaiuto Lorini stavlja pojam *strada del soccorso* koju opisuje kao nužni dio fortifikacije kako je on zove *fortezza posta sopra un monte: E prima dovemo considerare al beneficio che può apportare tal sito fortificato, cioè vedere se persa la Città, esso si potrà non solo difendersi, e conservarsi, ma ricever soccorsi, così potenti da poter col suo mezzo eseguire quanto di già successe a Francesi, nel conservarsi il Castello di Brescia, e con quello poi ripigliare la Città, che prima havevano persa, dove si ricerca la commodità di formare le sue difese tanto commode, e sicure, che bastino, e insieme poter ricevere esso soccorso, si che dove la natura potesse mancare, riconoscendosi il difetto, si possa con l'altra supplire a quanto ricerca il bisogno*.²⁶ I dalje piše o izgledu i načinu kako se gradi *strada del soccorso*: *Resta per ultimo trattare della strada per poter dalla banda di fuori QS, ricevere i soccorsi, la quale strada si doverà cavare nel vivo nel monte, e così fiancheggiata, che si possa commodamente diffendere, e massime dalla parte superiore, e dove sia il comodo da fare spessi corpi di guardie, porte, e ponti levatoi, e sopra il tutto, che la porta ultima da basso sia benissimo scoperta e difesa, essendo la sua uscita da alto la ascasa VL, con parte della strada, che discende a basso LQ*.²⁷ Uz opis Lorini prilaze i crtež utvrde s oznakama. Iz Lorinijeva opisa možemo zaključiti:

Utvrdi nije dovoljno braniti i držati, nego joj treba omogućiti pomoć izvana preko *strade del soccorso*, kojom je također moguće utvrdu ponovno osvojiti (*ripigliare*). Lorini pritom navodi povijesni primjer kad je francuski vojskovođa Gaston de Foix, nećak kralja Luja XII. kroz *stradu del soccorso* provalio u noći 19. veljače 1512. godine u kaštel u Bresciji i ugušio pobunu građana Brescije protiv Francuza.²⁸ Ta funkcija *strade del soccorso*, koja baca dodatno svjetlo na to pitanje, prošla je posve nezapaženo kod dosadašnjih istraživača.

Stradu del soccorso po Loriniju treba graditi u živoj stijeni, treba biti dobro branjena s bokova, treba imati vrata i stražarnice i biti posebno dobro branjena na izlazu.

Pogledajmo kako stojimo s usporednom kronologijom *strade del soccorso* u Bresciji i Šibeniku. Građani Brescije protjerali su milanske vojvode iz kuće Visconti i zakleli se na vjernost Veneciji 6. listopada 1426. godine.²⁹ Šibenčani su isto napravili još 30. listopada 1412. godine,³⁰ a u Šibeniku je *strada del soccorso* do predaje

Brescije Veneciji već sagrađena, najkasnije 1425. godine. Prema Guarneriju *strada del soccorso* u kaštelu u Bresciji potječe iz doba vladavine obitelji Visconti, ali za to ipak ne nudi dodatne dokaze.³¹ Općenito, vidljiva je tendencija da se manje-više sve fortifikacijske strukture na kaštelu u Bresciji, koje nisu mletačke, bez ikakve ogra-

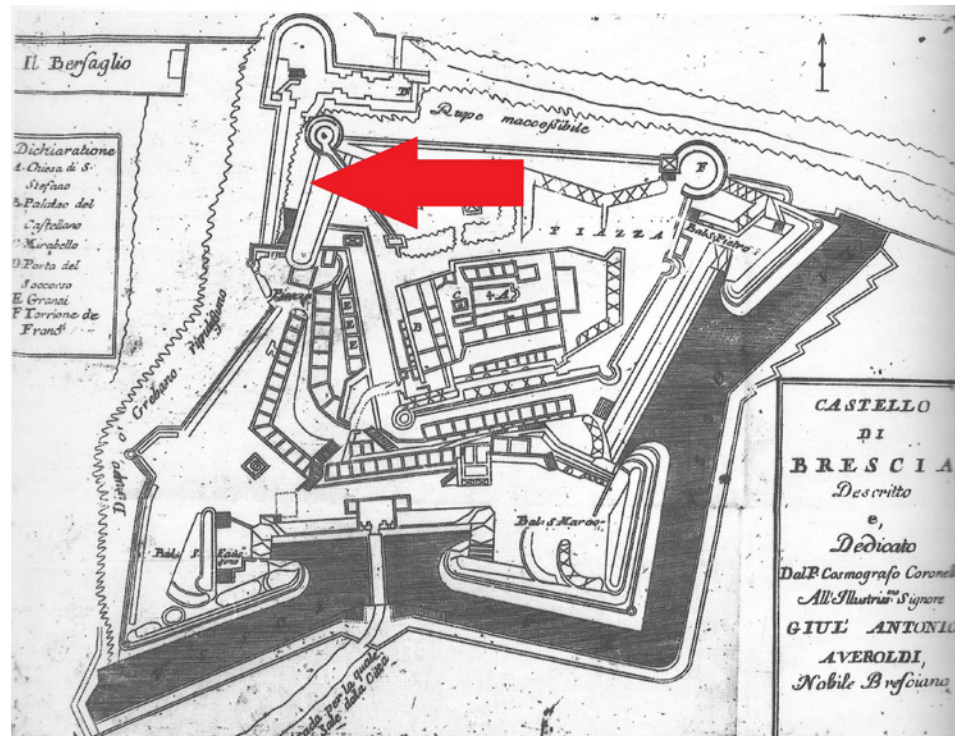

3.
Pogled na *stradu del soccorso* u kaštelu u Bresciji (foto: I. Glavaš)

View of the *strada del soccorso* in the castle of Brescia

3. Coronellijev crtež kaštela u Bresciji s označenom *stradam del soccorso* (izvor: PIETRO MARCHESI /bilj. 23/, 162, sl. 166)

Coronelli's drawing of the Brescian castle with the *strada del soccorso* indicated

de proglase gradnjom iz doba Visontija za što nisu ponuđeni dodatni arheološki dokazi. Poznato je da je Venecija, nakon što je preuzela Bresciju, pristupila obnovi gradskih bedema i kaštela na brdu Cidneu. Tako je 90-ih godina 15. stoljeća bresčanski inženjer Giacomo Coltrino poduzeo ozbiljne graditeljske zahvate na samom kaštelu.³² Osim toga, u prvoj fazi Venecija je držala Bresciju od 1426. do 1509. godine kad je vrlo kratko drželi Francuzi (od 1509. do 1512. godine). U gotovo stotinu godina mletačke vlasti u Bresciji mnogo toga se na fortifikacijama moglo dogoditi, pogotovo na prostoru žestokih sukoba tadašnjih velikih sila na sjeveru Italije i uz obilato korištenje artiljerije.

Strada del soccorso u kaštelu u Bresciji, upravo kako predlaže Bonaiuto Lorini, jednim dijelom prolazi tunelom koji je prokopan u živoj stijeni na sjeverozapadnoj strani kaštela, zatim pod pravim kutom zaokreće sjeverno gdje su na kraju *porta del soccorso*. Sve je to detaljno prikazano na Coronellijevu crtežu kaštela u Bresciji (sl. 4). Odmah uz *porta del soccorso* Coronelli crta nepristupačnu stijenu (*rupe maccesibile*). Na crtežu fortifikacija Brescije, datiranom oko 1745. godine, iz komunalne biblioteke u Trevisu koji je nedavno objavljen, jasno se razdvajaju *sottoteranei che portano via del soccorso* i *via del soccorso*.³³ Iz arhivskih podataka znamo da su nakon francuske provale 1512. godine u kaštel u Bresciji obavljani opsežni radovi na toj vitalnoj fortifikacijskoj točki koji su trajali četiri godine, od 1523. do 1527. godine.³⁴ Dakle, *strada del soccorso* u Bresciji ima najmanje dvije graditeljske faze, onu kasnosrednjovjekovnu i onu iz 16. stoljeća. Naravno, sve su to zaključci proizašli iz povijesnih arhivskih dokumenata i usporedbe stanja na terenu. Koliko je poznato, nisu provedena arheološka istraživanja koja bi potvrdila graditeljske faze *strade del soccorso* i eventualnu starost.

Za razliku od *strade del soccorso* u Bresciji, ona u Šibeniku nema dio koji je u obliku tunela iskopanog u živoj stijeni kako to preporučuje Bonaiuto Lorini. Štoviše, Lorini, ni bilo koji izvor te vrste, ne spominje šibensku *stradu del soccorso* niti je navodi kao primjer fortificiranja. Možda je to upravo stoga što je šibenska *strada del*

soccorso prva takve vrste, svojevrsni arhetip koji je zaboravljen duboko u srednjovjekovlju tako da nije upao u oko novovjekovnim vojnim inženjerima. Naravno, da bi se takve pretpostavke potvrdile, potrebno je provesti dodatna istraživanja u Šibeniku i Bresciji, prije svega arheološka.

Ekskurs o nazivu – dvojni (dvostruki) bedem ili *strada del soccorso*

U literaturi vlada prilična zabuna oko toga kako nazvati *stradu del soccorso*, iako u povijesnim izvorima oko toga nema nikakve dvojbe. Također, ne postoji zapreka ni da se termin *strada del soccorso* s talijanskoga na hrvatski jednostavno prevede kao *put spasa*, ili eventualno *put pomoći* što bi bilo previše doslovno. Umjesto toga u našu literaturu za šibensku *stradu del soccorso* uvukao se posve pogrešan termin dvostruki (dvojni) bedem, iako je jasno i poznato kako se u povijesnim izvorima naziva ta fortifikacijska struktura na što još 2016. godine prvi upozorava autor ovog rada.³⁵ Šibenska *strada del soccorso* nastala je na vrlo specifičan način dodavanjem još jednog bedema na već postojeći, srednjovjekovni. No, ne treba zaboraviti i da je *sperone* na sjeverozapadu podzida kaštela Svetog Mihovila, koji je nastao najkasnije početkom 16. stoljeća, također sastavni dio obrane *strade del soccorso*, jer je služio obrani bokova (flankiranju) upravo onako kako predlaže Bonaiuto Lorini.³⁶ Kako smo prethodno obrazložili, način gradnje i funkcija *strade del soccorso* detaljno su opisani kod Bonaiuta Lorinija, samo što je u Šibeniku možda riječ o prvom primjerku *strade del soccorso*. U ovom je slučaju posve nevažno kako je *strada del soccorso* u Šibeniku graditeljski formirana, ona je kao takva u opisanoj funkciji i povijesni je izvori prepoznaju. Stoga smatramo da je jedini pravilan naziv ove fortifikacijske strukture, povezane s kaštelom Svetog Mihovila u Šibeniku, *strada del soccorso*. Je li i u kojoj mjeri je šibenska *strada del soccorso* bila dovršena, u ovom trenutku teško je odgovoriti. Na vanjštini bedema raspoznaju se faze gradnje, ali to nam ne govori o dovršenosti samog *puta spasa* jer je nekako trebalo savladati golemu strminu, koja je osobito nezgodna u posljednjim metrima uza sam kaštel Svetog Mihovila. U svakom slučaju, ta rasprava izlazi izvan okvira ovog rada.

Zaključna razmatranja

Šibenska *strada del soccorso*, formirana najkasnije za mandata šibenskog gradskog kneza Jakopa Pesara (1423. – 1425.), nastala je postupnom graditeljskom adaptacijom, tj. dodavanjem još jednog bedema postojećem, istovremenom gradnjom kula i na kraju dodavanjem *speronea* za dodatnu bočnu zaštitu, najkasnije početkom 16. stoljeća. U literaturu se za šibensku *stradu del soccorso* uvukao pogrešan naziv dvostruki (dvojni) bedem za koji nema povijesnog opravdanja u izvorima, jer je točan hrvatski termin *put spasa*. Dobar usporedni primjer u mletačkom fortifikacijskom graditeljstvu je *strada del soccorso* u kaštelu u gradu Bresciji na zapadnom rubu venecijanske *terraferme*. Krajem 16. stoljeća na ojačavanju kaštela u Bresciji radi i Bonaiuto Lorini kao inženjer direktno zadužen za obnovu kaštela. On nam u knjizi o fortifikacijama daje najbolje informacije o tome kako funkcionira *strada del soccorso* i kako je razlikovati od drugih fortifikacijskih struktura sličnog naziva, ali različite funkcije. Posebno naglašava da je dodatna funkcija *strade del soccorso* u mogućnosti da se preko nje kaštel ponovno osvoji (*ripigliare*), što do sada nije privuklo pozornost istraživača. Dakle, *strada del soccorso* nije bila samo put kojim se u opsjednuti kaštel dostavljala pomoć u ljudstvu, oružju i materijalu, nego i put kojim je bilo moguće ponovno osvojiti utvrdu.

BILJEŠKE

- ¹ DARKA BILIĆ, KRASANKA MAJER JURIŠIĆ, JOSIP PAVIĆ, Dvostruki bedem u Šibeniku – funkcija, valorizacija i prezentacija, *Portal*, 10 (2019.), 29–30.
- ² JOSIP ČUZELA, *Srednjovjekovna fortifikacijska arhitektura grada Šibenika (magistarski rad)*, Zadar-Zagreb, 1995., 78–81.
- ³ DANKO ZELIĆ, *Postanak i urbani razvoj Šibenika u srednjem vijeku (doktorski rad)*, Zagreb, 1999., 103–104.
- ⁴ IVO GLAVAŠ, Šibenske fortifikacije – nove spoznaje i istraživanja, *Juraj - bilten Društva za očuvanje šibenske baštine*, 5 (2016.), 6.
- ⁵ DARKA BILIĆ, KRASANKA MAJER JURIŠIĆ, JOSIP PAVIĆ (bilj. 1), 27–45.
- ⁶ KRASANKA MAJER JURIŠIĆ et. al., *Šibenik, dvostruki bedem (gradske zidine u Docu). Elaborat konzervatorsko-restauratorskih istraživanja*, Zagreb, 2018.
- ⁷ Čuzela prvi upozorava na pravu namjenu *strade del soccorso*, ali inzistira na nazivu dvostruki bedem. Vidi u: JOSIP ČUZELA (bilj. 2), 81.
- ⁸ *Listine o odnošajih između južnog Slavenstva i Mletačke Republike* (ur. Šime Ljubić), 8, Zagreb, 1886., 99.
- ⁹ O atenskom dugom zidu vidi kod: DAVID CONWELL, *Connecting the City to the Sea. The History of the Athenian Long Walls*, Leiden-Boston, 2008., 199–204.
- ¹⁰ LEON BATTISTA ALBERTI, *De re aedificatoria*, 128. U ovom slučaju koristili smo se pretiskom Albertijeva djela koje je u Veneciji 1565. godine objavio Cosimo Bartoli.
- ¹¹ *Trattato di architettura civile e militare di Francesco di Giorgio Martini* (dalje Trattato), Torino, 1841., 136.
- ¹² Vidi o radu Francesca di Giorgija na fortifikacijama u južnoj Italiji kod: MICHAEL DECHERT, The Military Architecture of Francesco di Giorgio in Southern Italy, *Journal of the Society of Architectural Historians*, 49-2 (1990.), 161–180.
- ¹³ Trattato (bilj. 11), 169–170.
- ¹⁴ Trattato (bilj. 11), tav. XVII, fig. 2.
- ¹⁵ MAURIZIO BERTI, Il Castelnuovo di Padova, *Padova e il suo territorio*, 120 (2006.), 10–13.
- ¹⁶ Coronellijev nacrt Bergama s tvrđavama vidi na: https://www.internetculturale.it/jmms/iccuviewer/iccu.jsp?id=mag_GEO0007747&mode=all&teca=GeoWeb+-+Marciana (10. 2. 2022.)
- ¹⁷ DARKA BILIĆ, KRASANKA MAJER JURIŠIĆ, JOSIP PAVIĆ (bilj. 1), 36.
- ¹⁸ Služe i za komunikaciju među dijelovima bastionske utvrde. O pomoćnim vratima na bastionskim fortifikacijama vidi kod: IVO GLAVAŠ, JOSIP PAVIĆ, Tvrđava sv. Ivana u Šibeniku – nove spoznaje i istraživanja, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 40 (2016.), 94–95.
- ¹⁹ *Commissiones et relationes venetae* (ur. Grga Novak), 4, Zagreb, 1964, 139.
- ²⁰ O prikazima šibenske *strade del soccorso* na povijesnim crtežima vidi kod: DARKA BILIĆ, KRASANKA MAJER JURIŠIĆ, JOSIP PAVIĆ (bilj. 1), 30–32.
- ²¹ Vidi Coronellijev crtež i opis kod: IVO GLAVAŠ, Šibenska tvrđava sv. Mihovila u Kandijском ratu, *Portal*, 6 (2015.), 94.
- ²² O tome vidi kod: IVO GLAVAŠ (bilj. 21), 93–94.
- ²³ PIETRO MARCHESI, *Fortezze veneziane*, Milano, 1984., 73.
- ²⁴ PIETRO MARCHESI (bilj. 23), 214.
- ²⁵ PIETRO MARCHESI (bilj. 23), 59.
- ²⁶ BONAIUTO LORINI, *Le fortificazioni*, Venetia, 1609., 182.
- ²⁷ BONAIUTO LORINI (bilj. 26), 182.
- ²⁸ GIANCARLO PIOVANELLI, *Il castello di Brescia*, Brescia, 1981., 41–42.
- ²⁹ GIANCARLO PIOVANELLI (bilj. 28), 33–34.
- ³⁰ JOSIP KOLANOVIĆ, *Šibenik u kasnome srednjem vijeku*, Zagreb, 1995., 42–44.
- ³¹ CRISTIANO GUARNERI, Il Castello che non c'è: progetti per il Castello di Brescia nella prima epoca veneta, u: *Il Castello di Brescia. Il Falcone d'Italia*, (ur. Irene Giustina), Brescia, 2012., 46.
- ³² CRISTIANO GUARNERI (bilj. 31), 45.
- ³³ Fortezze veneziane dall'Adda all'Egeo: le difese della Repubblica di Venezia nei disegni della Biblioteca comunale di Treviso: (secoli XVI-XVIII) u: *Patrimonio veneto nel Mediterraneo 8*, (ur. Stefano Tosato), Venezia, 2014., 72.
- ³⁴ CRISTIANO GUARNERI (bilj. 31), 46.
- ³⁵ IVO GLAVAŠ (bilj. 4), 6. Autori konzervatorskog elaborata i kasnijeg znanstvenog rada o šibenskoj *stradi del soccorso* termin dvostruki bedem stavljaju u naziv svojeg rada, iako u uvodnom poglavlju posve razložno predlažu točan termin *put spasa*, ali tim se terminom ne koriste stalno u svojem radu. Vidi o tome: DARKA BILIĆ, KRASANKA MAJER JURIŠIĆ, JOSIP PAVIĆ (bilj. 1), 28–29.
- ³⁶ O izgledu, dataciji i funkciji speronea na kaštelu Svetog Mihovila vidi kod: IVO GLAVAŠ, ANDRIJA NAKIĆ, JOSIP PAVIĆ, Sperone – najraniji poznati položaj za upotrebu vatrenog oružja na Tvrđavi sv. Mihovila u Šibeniku, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 41-42 (2017.-2018.), 35–44.